

Емен (вместо «Йемен» – с. 144), *помещицкое* (вместо «помещичье») землевладение (с. 148), «план *Идзанги*» (вместо «Идзанаги» – с. 149) и др.

Подводя итог, с полным основанием можно констатировать, что учебник состоялся. Он написан на должном методическом и научном уровне, вполне соответствует программе по всемирной истории для XI класса. Полагаем, что этот учебник будет востребован в средней школе.

Литература

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Історія України. Всесвітня історія. Профільний рівень. Академічний рівень. Рівень стандарту. – К., 2011.
2. Куба продолжает оказывать помощь украинским детям. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.remedium.ru/news/sng/detail.php?ID=34202/> Доступ – 25.11.2011 г.

4,5 літри путівника парадигмами Візантійської цивілізації Сорочан С. Б. Візантія. Парадигми быта, сознания, культуры: Учебное пособие. – Х., 2011. – 952 с.

Домановський А. М.

Дельфіна кров і бруд узявши в повід,
За духом дух! Ламають кузні повінь,
Ті кузні імператора златі!
Підлоги танець в мармуру плиті
Здолає лютість заскладного горя,
Ті марева, які ще
Нові видіння кличе,
Дельфіном рване, билом бгане море...
Вільям Батлер Єйтс. Візантія
(переклад А. Домановського)

Нерідко автори рецензій, які, з одного боку, мають бажання якось назвати свій текст, а не просто відбутися скороченням [рец. на кн.] у квадратних дужках, але, з другого, не мають достатнього чуття художнього тексту й простої вигадливості, називають свої дописи (з певними варіаціями) приблизно так: «Вагомий внесок до вивчення...» – і далі по тексту уточнюється, «до вивчення» чого саме було зроблено цей «вагомий внесок». Після написання вже двох різних текстів, що стосуються видання, про яке йтиме мова, і використання у

тих текстах усього поточного боезапасу художніх порівнянь, саме до такої «зважувально-відмірювальної» назви схилилися й мої думки, тим більше, що грубезний (і дуже фізично вагомий!) том рецензованого видання, здавалося б, сам цьому сприяв.

Власне, перш за все саме грубу фізичну вагу цієї книги довелося відчути усім, хто брав її до рук, а тим більше – носив у студентській чи викладацькій сумці, при чому, зрозуміло не саму-одну, а поруч з іншими книжками, ноутбуком, зошитами, якимись паперами та усілякими різноманітними девайсами, без яких годі увявити собі життя сучасного науковця, викладача чи студента. З огляду на це «зважувальна» назва, як видається, була б цілком справедливою, але її глибинний зміст був би зрозумілим лише читачеві, вже ошасливленому носінням посібника у власному наплічнику чи рюкзаку впродовж хоча б одного дня. Іншим довелося б пояснювати, що мав на увазі автор рецензії й на що саме він натякав, і навіть найбільш здогадливі перепитували б: «Мається на увазі лише наукова вагомість видання, чи ще щось?»

Випереджаючи це питання, відразу зазначимо, що мається на увазі наукове і навчальне значення перш за все, але не тільки воно одне, але й чимала фізична вага рецензованої книги – 1 кілограм 450 грамів, або, у перекладі на візантійську метричну систему – близько (часом понад, часом трохи менше) 4,5 літр (фунтів). І це, зазначимо, без урахування ваги численних закладок між сторінками, якими, поза сумнівом, наповниться посібник під час читання, і поміток олівцем на берегах роздумів, спричинених змістом видання.

Така увага до суто фізичної ваги рецензованого навчального посібника далеко не випадкова, оскільки саме ця вага є одним з двох найбільших недоліків видання. Справді, працювати з таким посібником, особливо якщо взяти до увагу організацію навчального процесу на певному спецкурсі, може виявитися доволі складно. З методичної точки зору видання цілком придатне для того, щоб і користуватися ним на академічному семінарі під час пари, і для самостійного опрацювання матеріалу студентами вдома, але принести його на заняття і потім відтягти додому сучасному фізично кволому спудею може бути нелегко, особливо коли йдеться про тендітну, мов квітка, дівчину, яка вирішила студіювати науку, означувану німцями як Orchideen-Disziplin. Та й у транспорті цю книгу навряд чи прочитаєш. Втім, може це не такий вже й недолік, бо книга з «орхідейної дисципліни» вимагає не принагідного перегляду похапцем на автобусній зупинці, а повільного вдумливого читання за робочим столом вдома або у читальній залі бібліотеки, з можливістю робити помітки і виписки, звертатися до інших книг та можливостей мережі Інтернет тощо. Про другий же головний недолік згадаємо наприкінці рецензії.

З огляду на згадувані вже два попередні дописи з приводу рецензованої книги і тематичну спрямованість збірки, яку читач тримає зараз в руках, маємо зупинитися головним чином на методичній складовій видання, тим більше, що воно, як це зазначено на титульній сторінці, позиціоноване, перш за все, як навчальний посібник і призначене для того, щоб «навчити мислити, порівнювати, робити особисті висновки, самостійно шукати рішення, формувати власну точку зору і вміння її відстоювати на семінарських і практичних заняттях» (с. 18). Власне, С. Б. Сорочан сам доволі розлого і докладно виклав найважливіші, кардинальні методичні принципи, визначив мету і завдання своєї книги у вступній частині, яку було названо ним «Предисловие, или история учебников» (с. 7-19, особливо с. 15-19). При цьому автор зазначив, що якщо поставлених перед посібником доволі непростих принципів вдалося дотриматися, а головної стратегічної мети досягти, «завдання можна вважати виконаним» (с. 18). Зрозуміло, що наявність такої передмови полегшує життя рецензента, якому достатньо порівняти бажане автором з дійсно наявним у книзі й оцінити, наскільки «виконаним» виявилось поставлене «завдання».

Передусім звертає на себе увагу провідна тема посібника – побут, свідомість і культура візантійців, яку можна окреслити як суспільно-світоглядне і повсякденне підґрунтя існування Візантійської цивілізації. С. Б. Сорочан має на меті «не так розкрити всі аспекти і докладно, у хронологічній, систематичній послідовності висвітлити політичну, соціально-економічну, культурну історію Візантійської імперії, зануривши при цьому користувача у безкінечну, щільну низку фактів, як у гранично стислій формі показати значення найважливіших з них, навчити, наскільки можливо, творчій роботі, здійснити попереднє діагностування візантійського суспільства як системи, моделі історичного розвитку, пояснити процес історичного руху, особливості, специфіку еволюції «супердержави» середньовіччя, розкрити її сильні і слабкі сторони, а значить, зрозуміти причини блискучих успіхів і фатальних невдач, які в підсумку привели до трагічної загибелі Імперії» (с. 18).

Як видається, авторові цілком вдалося досягти поставленої мети. Посібник дозволяє відтворити образне, стереоскопічне, або, зрозумілішою сучасному поколінню мовою – 3D-образ Візантійської цивілізації, який охоплює фактично всі сторони життя ромейського суспільства – від «шлунку» і «м'язів» економіки сіл і міст країни, «голови» та «скелету» державного апарату імперії до «серцево-судинної системи» і «легень» мікроструктур суспільства, «шкіри, волосся і в цілому зовнішнього вигляду» побуту і повсякденного життя, а також «таємничої душі» ментальності та релігійного світогляду. Книга заслуговує на увагу вже хоча б тому, що подібних видань, доступних російськомовному читачеві – обмаль, а ті, що стали класикою, є аж ніяк не підручниками, а скоріше

узагальнюючими науково-популярними нарисами [1-12]. Останні, до того ж, у переважній більшості або стали бібліографічної рідкістю, або давно і добре відомі поціновувачам Візантії, котрі радо дізнаються з рецензованого видання чимало нового, того, чого не знайти у прекрасних, але написаних ще у 1960-1980-ті рр. працях А. П. Каждана, Г. Г. Литавріна, М. А. Поляковської, А. А. Чекалової, Д. Т. Райса, Т. Т. Райс, А. Гійу та інших відомих візантиністів.

Звертає на себе увагу насиченість посібника конкретно-історичним матеріалом, який автор наводить не лише на підставі новітніх досягнень сучасної візантиністики і багатой спадщини з кращих узагальнюючих праць вітчизняних та закордонних дослідників (див.: с. 17), але й безпосередньо з історичних джерел. Чимало фактів, згаданих у виданні, якщо й не подано вперше, то, принаймні, вони зовсім нечасто потрапляють на сторінки не лише узагальнюючих книг, але й спеціалізованої візантинознавчої літератури. Скажімо, мало хто зі студентів-істориків, і, тим більше, ширшого загалу читачів знає про те, що у Візантії «бідняки не гребували м'ясом «понтійської свині» – дельфіна або морської свині, неприємним через його специфічний присмак і запах» (с. 288). Спитаймо себе, чи знав про це Вільям Батлер Єйтс у знаковій для англомовної літератури поемі «Візантія», пишучи про «дельфіна кров і бруд», осідлавши які мчали «за духом дух» («Astraddle on the dolphin's mire and blood, / Spirit after spirit!») примари зниклої ромейської цивілізації? І якщо встановити, що знав чи навіть що не знав, то чи не відкринеться перед нами нові, неочевидні раніше смисли цих його поетичних рядків?

Так само знання того, що дзвони у монастирях і храмах Візантії майже не використовувалися аж до пізньовізантійської доби дозволяє уточнити, поза сумнівом талановитий, але неточний переклад останнього рядка шойно згадуваної поеми «Візантія» В. Б. Єйтса, здійснений Олександром Мокровольським. Англійський текст ірландського поета «That dolphin-torn, that gong-tormented sea» український перекладач передає як «Дельфіном рване, дзвоном бгане море» [13], хоча в оригінальному тексті прямо згадано «gong», а не «bell», і в російськомовному перекладі Григорія Кружкова рядок подано як «Удары гонга рвутся и гудят...» [14, с. 195]. Знаючи, що замість дзвонів або гонгу у Візантії використовувалося било – дерев'яний, зазвичай горіховий брус (симадр, симантрон, ксилон) або металевий диск, по якому били спеціальною стукалкою (с. 403), можемо дещо уточнити переклад О. Мокровольського, запропонувавши власний: «Дельфіном рване, билом бгане море».

Як бачимо, згадувані у книзі С. Б. Сорочана реалії візантійської цивілізації можуть знайти плідне застосування й у такій, здавалося б, далекій від історичної науки справі, як інтерпретація і переклад

поетичних творів. При цьому книга не надто перенасичена малозрозумілими деталями, виклад здійснено таким чином, що читач не вкидається невідомою силою до абсолютно невідомого йому світу, в якому важко, а то й зовсім неможливо розібратися, а немов би поступово вводиться до цього світу дбайливим, завбачливим і запопадливим екскурсоводом, готовим відповісти на будь-яке питання чи розтлумачити будь-який незрозумілий термін, ідею, поняття чи явище, докладніше розповісти про кожну згадану особу, народ, місцевість тощо.

Цим рецензована книга певною мірою нагадує яскраво написаний путівник «В поисках Константинополя. Путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям» [15]. І нехай книга С. А. Іванова присвячена передовсім матеріальним, архітектурним і мистецьким решткам Візантії в сучасному турецькому мегаполісі, а С. Б. Сорочана – найрізноманітнішим аспектам побутування в часі більш глобально окресленої Візантійської цивілізації, обидві вони, кожна по-своєму, але однаково вдало ведуть читача до світу середньовічних ромеїв.

Важко, мабуть, буде зрозуміти без спеціального поклику, кому саме з двох названих науковців – російському чи українському – належать такі слова: «Я люблю «смачні» історії і буду розповідати їх вам так, як вони донесені в джерелах. Нехай часом вони здадуться вам надто анекдотичними чи недостатньо середньовічними – прошу повірити, що все до найдрібнішої деталі взято з візантійських документів, листів, історичних творів, віршів, памфлетів і житій. Усі факти я намагався вивіряти за джерелами і найновітнішою науковою літературою» [15, с. 7].

Жанр путівника давно вже давно і добре освоєний і самим С. Б. Сорочаном у його добре відомих «Прогулянках по Херсонесу без екскурсовода» [16-19] і чи не з цих прогулянок, зокрема, й виріс задум створення ширшого путівника не лише археологічними рештками одного з яскравих провінційних візантійських міст, але й усім незмірним простором Візантійської цивілізації в цілому? Зауважимо, що й у випадку рецензованого посібника у С. Б. Сорочані, як і у випадку путівника Херсонесом, продовжує говорити професійний археолог, прискіпливий до найдрібніших деталей, але тепер це вже археолог, який працює не з матеріальними, а з ментальними рештками загиблого світу.

Так, важливу роль у справі «уведення» читача до реалій Візантійської цивілізації відіграє у посібнику С. Б. Сорочана розлогий, такий, що займає майже половину книги «Словник імен, назв і термінів» (с. 362-796). При цьому це не просто додаток, а посібник в посібнику, з яким активно працює читач, і який, відповідно, працює на читача. Саме сюди потрапили «відповіді екскурсовода Візантією» на ті питання «екскурсанта», які можуть виникнути під час екскурсії. Читач має змогу самостійно обирати «точку входу» до словника, пропускаючи ті терміни, які йому добре відомі й зосереджуючи увагу на незрозумілих.

Такими «точками входу» або «гіперпосиланнями» («лінками») є виділені масним курсивом терміни. Скажімо, на початку розділу «Рецепти щастя» у параграфі «Надія і опора», присвяченому візантійській сім'ї, цілком можна пропустити загальновідомі поняття «заручини» чи «вінчання», але навряд чи непідготовленому читачеві будуть зрозумілими згадані далі «сингеніс», «анхистейя», «іофесія» чи «адельфопойя». Кожен з цих термінів розтлумачений у «Словнику», причому система «гіперпосилань» діє й у самому цьому додатку, що перетворює всю книгу на своєрідний гіпертекст, в якому читач може рухатися так, як тільки йому заманеться. В цьому плані, так само як і у рівні охоплення та глибини знання матеріалу, якості написання статей цей словник значно перевершує підготовлений колективом російських авторів «Византийский словарь» [20].

Наявність такого роду переписань дозволяє легко створити на основі рецензованого посібника його електронну версію, яка буде ще зручнішою в користуванні і значно «легшою», а точніше – невагомою, віртуальною. Залишається лише висловити сподівання, що невдовзі це станеться.

Важливу роль відіграють також і інші принципи графічного структурування тексту. Скажімо, додаткову інформацію ілюстративного плану наведено у посібнику курсивом – вона зазвичай займає від одного абзацу до сторінки чи трохи більше. Наприклад, згадавши про те, що за сприятливих обставин імператорський трон у Візантії могла посісти людина далеко не знатного походження, С. Б. Сорочан курсивом наводить інформацію про окремих візантійських василевсів, які піднялися до вершин влади з соціальних низів ромейського суспільства (с. 46-47). І вже від читача залежить – чи знехтувати цим ілюстративним пасажем, чи приділити йому більше уваги. Це, поза сумнівом, оптимізує роботу з посібником, робить її зручнішою як для студента, так і для викладача.

Важливою складовою посібника є блоки питань, якими завершується кожний з розділів. Ці питання сформульовано таким чином, що вони дозволяють не тільки перевірити рівень засвоєння матеріалу відповідного розділу, але й спонукають до самостійної інтерпретації й погляду на означені питання і проблеми під іншим ракурсом, з іншої точки зору, ніж та, яку висловив сам автор посібника. Питання змушують замислюватися, не погоджуватися і дискутувати, шукати власні відповіді, а не послуговуватися готовими.

Ще більшою мірою це проявляється також у своєрідній хрестоматії після кожного з розділів, позначеній заголовком «Увага, джерело!». Як справедливо зазначає сам С. Б. Сорочан, звернення до джерел має бути обов'язковим: «Це дозволяє не лише оживити, а інколи – уточнити, доповнити розповідь, але дає можливість відчутти колорит епохи, почути заповітне «шелестіння часу», посилити відчуття достовірності фактів, що вивчаються, нарешті, що особливо важливо, привити перші навички

критичного аналізу» (с. 19). Останньому вельми сприяють також і питання до кожного з блоків джерел, сформульованих таким чином, щоб поєднувати теоретичні знання, застосовувати теоретичні знання, здобуті під час попереднього ознайомлення з відповідним розділом, для аналізу текстів наведених джерел.

Саме ці методичні прийоми і головні принципи структурування навчального тексту, запропоновані С. Б. Сорочаном, було застосовано й у підготовленому колективом авторів підручнику «Історія Візантії. Вступ до візантиністики» [21], завдяки чому два видання цілком можуть використовуватися у навчальному процесі у якості цілісного навчально-методичного комплексу.

Нарешті, відзначимо наявність у посібнику майже вичерпних списків виданих в перекладах російською та українською мовою джерел з історії Візантії, а також основної навчальної і спеціальної літератури узагальнюючого характеру, розлогого переліку додаткової літератури, словників і довідників, бібліографічних покажчиків і, нарешті, художніх літературних творів з історії Візантії. Не обійшлося тут, щоправда, без окремих казусів. Наприклад, роман В. Галечьяна і В. Ольшанецкого «Візантія», дія якого розгортається одночасно у середньовічній Візантії та Москві сьогодення, потрапив чомусь до «основної навчальної і спеціальної літератури» поряд з підручниками (с. 836, позиція № 798; див. також с. 17, прим. 1, де цю книгу згадано у переліку «численних загальних, синтезуючих спеціальних праць, фундаментальних, особливо академічних видань з історії Візантії» (с. 16)).

Цінним додатком є також каталог Інтернет-ресурсів з історії Візантії, хоча, як показує досвід, далеко не всі наведені в ньому лінки залишилися активними на сьогодні. Часту «смерть» візантиністичних Інтернет-проектів зазначає у спеціальному дослідженні Н. І. Бистріцкій: «Як це не сумно, під час дослідження з'ясувалося, що близько 25 % доступних раніше ІР (інформаційних ресурсів – А.Д.) з нашої тематики припинили існування. Особливо це стосується ІР у США і Великобританії» [22, с. 53]. Ще один додаток – «Хронологізований перелік агіографічних джерел (перосналії)» (с. 354-361) – містить чи не найповніший російськомовний перелік Житій святих – літературних творів, багатих на барвисті згадки різноманітних побутових реалій візантійського суспільства. Пильна увага С. Б. Сорочана до цих джерел дозволяє порівнювати його посібник з відомою і високо поцінованою сучасними візантиністами книгою А. П. Рудакова [1; 2], відзначаючи чимало подібного у наукових методах аналізу джерел і творчих прийомах написання тексту в обох науковців.

Вартує також звернути увагу на вісім кольорових мап, спеціально розроблених для підручника співробітником Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса

Шевченка Д. В. Лукінім. Нарешті, маємо згадати і про додаток «Візантійські грошові одиниці, одиниці вимірів та їхні еквіваленти» (с. 350-353), завдяки якому, зокрема, можна також виміряти вагу посібника С. Б. Сорочана у візантійських літрах. Якщо ж, віддаючи належне високому навчально-методичному і науковому рівню книги, оцінити її на вагу золота, отримаємо для золотої такої доби Візантійської цивілізації – часів Македонської династії наприкінці X – на початку XI ст. – суму, що становитиме приблизно 324 золоті номісми. Книга, попри окремі недоліки і друкарські помилки, є, поза сумнівом, справжнім шедевром майстра, гідним імператорських золотих ювелірних кузень. Але саме одна з ознак шедедру – унікальність, побутування у єдиному і неповторному екземплярі є другим найбільшим недоліком посібника. Виданий вкрай мізерним накладом, він став бібліографічною рідкістю вже на виході з типографії. Залишається лише сподіватися на появу його електронного видання, виправленого, поліпшеного і доповненого. Доповненого, перш за все, ілюстраціями, яких дуже бракує для того, щоб унаочнити передовсім матеріальні, але також ментальні образи Візантії –

Ті марева, які ще
Нові видіння кличе,
Дельфіном рване, білом бгане море...

Література

1. *Рудаков А. П.* Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. – М., 1917.
2. *Рудаков А. П.* Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии. – СПб., 1997.
3. *Безобразов П. В.* Очерки византийской культуры. – Пг., 1919.
4. *Каждан А. П.* Византийская культура (X-XII вв.). – М., 1968.
5. *Каждан А. П.* Византийская культура (X-XII вв.). – СПб., 2006.
6. *Литаврин Г. Г.* Как жили византийцы. – М., 1974.
7. *Литаврин Г. Г.* Как жили византийцы. – СПб., 1997.
8. *Поляковская М. А., Чекалова А. А.* Византия: быт и нравы. – Свердловск, 1989.
9. *Райс Д. Т.* Византийцы. Наследники Рима/ Пер. с англ. Е. Ф. Левиной. – М., 2003.
10. *Гийу А.* Византийская цивилизация / Пер. с франц. Д. Лоевского; Предисл. Р. Блока. – Екатеринбург, 2005.
11. *Райс Т. Т.* Византия. Быт, религия, культура / Пер. с англ. О. О. Дмитриевой. – М., 2006.
12. *Чекалова А. А., Даркевич В. П.* Культура Византии IV-XII вв.: Быт и нравы. Прикладное искусство. – М., 2010.
13. *Сйтс В. Б.* Плавання до Візантії / Пер. О Мокровольського // Вибрані твори: Поезії, поеми та драми. – К., 2004.

14. *Йейтс У. Б.* Византия / Пер. англ. Г. Кружкова // Плавание в Византию. – СПб., 2007.
15. *Иванов С. А.* В поисках Константинополя. Путеводитель по византийскому Стамбулу и окрестностям. – М., 2011.
16. *Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В.* Жизнь и гибель Херсонеса. – Харьков, 2001.
17. *Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В.* Жизнь и гибель Херсонеса. – Севастополь, 2006.
18. *Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В.* Херсонес – Херсон – Корсунь. Путешествие через века без экскурсовода. – К., 2003.
19. *Сорочан С. Б., Зубарь В. М., Марченко Л. В.* Херсонес Таврический. Краткий путеводитель по городу. – Х., 2007.
20. Византийский словарь: в 2 т. / Сост., общ. ред. К. А. Филатова. – СПб., 2011. – Т. 1-2.
21. *Войтович Л. В., Домановський А. М., Козак Н. Б., Лильо І. М., Мельник М. М., Сорочан С. Б., Файда О. В.* Історія Візантії. Вступ до візантиністики / За ред. С. Б. Сорочана і Л. В. Войтовича. – Львів, 2011.
22. *Быстрицкий Н. И.* Развитие византиноведческих информационных ресурсов // Российское византиноведение: Традиции и перспективы. Тезисы докладов XIX Всероссийской научной сессии византинистов. – М., 2011. – С. 49-54.

Галопом по Европам ...

Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія. Новий час (XV–XVIIIст.). 8 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. – Х. Видавництво «Ранок», 2008. – 256 с.: іл.

Духопельников В. М., Дьячков С. В.

Появление новых школьных учебников во все времена являлось важным событием культурной жизни страны. Особый интерес у специалистов и общественности, как правило, вызывают новые учебники по истории. В советские времена лучшие школьные учебники удостоивались высших государственных наград. Приятно вспомнить, что Государственной премии СССР был удостоен учебник по истории средних веков харьковских учителей-методистов Е. В. Агибаловой и Г. М. Донского [1]. Кстати, эта выдающаяся учебная книга и ныне с успехом переиздается в Российской Федерации [2]. К этому учебнику изданы методические пособия, поурочные планы, рабочие тетради. Иными словами, жизнь учебника продолжается. К сожалению, среди новых украинских учебников по